

nun 5,5 olabileceği kanaatindedir. Bernard Lewis bu katsayıyı 5-8, Faruk Sümer 7, Halil İnalıc XV. yüzyıl sonlarında Bursa'da 9, fakat XIX. yüzyılda İstanbul'da 3-4 olarak hesaplamaktadır. II. Bayezid devrinden (1481-1512) kalma olduğu tahmin edilen bir defterdeki sürgün edilenlerle ilgili bir cetvelde yer alan ve aile reisinin isimleriyle belirtilen hâne mevcutlarının bir kısmının iki, üç, dört nüfuslu olduğu, ancak genel toplamının 180 nefer (kişi) ve hâne miktarının da otuz üç oluşu sonucunda ortalamanın 5,45'e ulaştığı görülmektedir.

XIX. yüzyılda Balkanlar'dan, Kafkasya'dan, Kuzey Karadeniz ülkelerinden ve diğer yerlerden Anadolu'ya yönelik göçmenlere ait listelerdeki nefer ve hâne verilerinin incelenmesinden, bu yüzyılda bir hânedeki nüfus sayısının 4,11 ile 4,17 arasında olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu katsayı yörelere göre değişmekte, bizzat devlet adamları tarafından bile aynı devirde bazan 5, bazan da 3 olarak hesaplanmaktadır.

Gerek II. Bayezid devrine ait olduğu sanılan defterde, gerekse göçmen listelerinde (XIX. yüzyıla ait) hâne mensupları arasındaki akrabalık ilişkilerini de bulmak mümkündür. Otuz üç hâne (aile) içerisinde birinde aile reisinin dört, birinin üç, beşinin iki hanımı, diğerlerinin tek hanımı bulunmaktadır. Çocuk sayısı da azdır. Kalabalık ailelerde sayıyı arttıran çocuklar değil birlikte oturlan kardeşlerin sayısının fazla oluşudur. XVI. yüzyılda Bursa'da ailelerden % 27'sinin çocuksuz, % 20'sinin tek çocuklu, % 18'inin iki çocuklu olduğu tesbit edilmiştir. Tereke defterlerine dayananak yapılan araştırmalarda XVII. yüzyılda İstanbul'da ve Edirne'de 1000'in üzerindeki erkekten % 92'den fazlasının tek kadınla evli olduğu, aile başına düşen çocuk sayısının da iki civarında bulunduğu görülmektedir. XVIII. yüzyılda Ankara'da da aynı tür defterlerden yukarıdakine yakın sonuçlar alınmıştır. 812 aile üzerinde yapılan bir inceleme bunlar arasında çok evli olanların % 12 nisbetinde olduğunu, müslüman ailelerde çocuk sayısının ortalama 2,4, gayri müslimlerde 2,7'yi bulduğunu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca zamanın sağlık şartları çerçevesinde çocuk ölümlerinin çok oluşu da hâne hesaplamalarında dikkate alınmalıdır. Bundan dolayı tahrir defterlerindeki hâne sayılarının kaç nüfusa tekabül ettiğinin hesaplanmasında, geçmiş yüzyıllarda ailelerin çok çocuklu bulunduğu var sayımına dayanarak rakamları,

katsayıları arttırıp kabartmanın yerinde olmadığı anlaşılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

- BA, *Müteferrika Kalemî*, nr. 36806, s. 530-535, 648-663; Barkan, *Kanunlar*, s. 21; a.mlf., "Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)", *TTK Belgeler*, III/5-6 (1966), s. 14; K. Liebe-Harkort, *Beiträge zur sozialen und wirtschaftlichen Lage Bursas an Anfang des 16. Jahrhunderts*, Hamburg 1970, tür.yer.; M. A. Cook, *Population Pressure in Rural Anatolia (1450-1600)*, London 1972, s. 85, 90, 98; A. Cohen - B. Lewis, *Population and Revenue in the Towns of Palestine in the Sixteenth Century*, New Jersey 1978, s. 15; Hüseyin Özdeğer, *1463-1650 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul 1988, s. 45 vd.; Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s. 123-124; a.mlf., "Çift Resmi", *DİA*, VIII, 309-310; Behset Karaca, "1518 (H. 924) Tarihli Tahrir Defterine Göre Kiği Sancağı", *Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan*, Samsun 1993, s. 141; Halil İnalıc, *From Empire to Republic*, İstanbul 1995, s. 61-72; a.mlf., "Bursa I: XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dâir Vesikalar", *TTK Belleten*, XXIV/93 (1960), s. 45-102; a.mlf., "İstanbul", *EP* (İng.), IV, 243; Said Öztürk, *İstanbul Tereke Defterleri: Askerî Kassama Ait: Onyedinci Asır (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, İstanbul 1995; B. Lewis, "The Ottoman Archives as a Source for the History of the Arab Lands", *JRAS* (1951), s. 139-155; a.mlf., "Studies in the Ottoman Archives", *BSOAS*, XVI (1954), s. 469-501; J. C. Russell, "Late Medieval Balkan and Asia Minor Population", *JESHO*, III/3 (1960), s. 265-266; J. Matešić, "Das Suffix -ana (< neupers. hâne) im Südslavischen", *ZBalk*, IV (1966), s. 78-88; B. McGowan, "Food Supply and Taxation on the Middle Danube (1568-1579)", *Ar.Ott.*, I (1969), s. 139-196; Nejat Göyünç, "Hâne Deyimi Hakkında", *TD*, sy. 32 (1979), s. 331-348; M. Mehdi İlhan, "Onaltıncı Yüzyıl Başlarında Amid Sancağı Yer ve Şahıs Adları Hakkında Bazı Notlar", *TTK Belleten*, LIV/209 (1990), s. 213-232; a.mlf., "Onaltıncı Asırda Diyarbakır Şehrinin Nüfusu ve Mahallelere Dağılımı", *Ziya Gökalp Dergisi*, sy. 69, Ankara 1991, s. 49-72; Ömer Demirel, "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı", *TTK Belleten*, LIV/211 (1990), s. 945-961; Faruk Sümer, "Kayı", *İA*, IV, 461; Halil Sahillioglu, "Avânız", *DİA*, IV, 108-109.

NEJAT GÖYÜNC

HÂNE (خانه)

Türk müzikisinde
bir eseri meydana getiren
bölümlerden her biri.

Türk müzikisinin gerek saz gerekse sözlü formları, her birine hâne adı verilen belirli sayıda bölümlerin bir araya gelmesiyle oluşur. Bu formlarda hâne sayısı genellikle dördttür. Fakat dördten az veya çok hânedan meydana gelen formlar da vardır. Peşrev, saz semâisi, longa, sirto gi-

bi saz eseri formları ile mi'râciyye, kâr, beste, ağır ve yürük semâi gibi sözlü büyük formların her bölümüne hâne adı verilir. Bu terimin şarkı, ilâhi, nefes, türkû vb. küçük formlarda kullanılması yaygın değilse de bunları meydana getiren bölümler gerçekte birer hânedir. Mevlevî âyinlerinde hâne yerine selâm tabiri kullanılmıştır.

Peşrev ve saz semâilerinde her bölüm mülâzime ile birlikte hâneyi oluşturur. Aynı bir mülâzimesi olmayan bazı peşrev ve saz semâilerinde hânelerden biri, genellikle de I. hâne (bazan da II. hâne) mülâzime yerine kullanılır. Bazılarında da mülâzime az çok farkla her hânenin sonuna ekli bulunur. Peşrev ve saz semâileri genellikle dört hâneli ise de hâne sayısı daha az veya daha fazla olanları da vardır. Bazı peşrevler üç veya beş hâneli ya da zeyilli olabilir. Bilhassa darb-ı fetih usulüyle ölçülmüş peşrevlerde II. hâne aslında zeyildir, bundan dolayı bu peşrevler daha sonra beş hâneli zannedilmiş veya öyle itibar edilmiştir. Genel olarak dört hâneli bir peşrev veya saz semâisinin hâne ve mülâzime şeması şöyledir:

- I. hâne + mülâzime
- II. hâne + mülâzime
- III. hâne + mülâzime
- IV. hâne + mülâzime

Sözlü Türk müzikisi formlarından olan kârlar kompozisyon özelliğine göre hâne veya bent adını alan bölümlerden oluşur. Beste, ağır ve yürük semâiler, her zaman dört mısralı olmalarına rağmen ayrıca kompozisyon özelliğine göre "murabba" (dört hâneli) veya "nakış" (iki hâneli) adını alır. Bu formların murabba şekillerinde her mısra terennümle birlikte bir hâneyi oluşturur. Hâneler, kompozisyondaki yerlerine ve görevlerine göre ayrıca adlandırılır.

- I. hâne = 1. mısra + terennüm = A+B = zemin hâne
- II. hâne = 2. mısra + terennüm = A+B = nakarat hâne
- III. hâne = 3. mısra + terennüm = C+B veya D=miyan hâne
- IV. hâne = 4. mısra + terennüm = A+B = nakarat hâne

Beste, ağır ve yürük semâilerin murabba şekillerinin ana yapısı yukarıdaki şemada belirtildiği gibi ise de bazı değişik kompozisyon özellikleri taşıyanları da vardır. Bu yapıdaki bir beste için "murabba beste" tabiri kullanılır; fakat aynı yapıdaki ağır ve yürük semâilere "murab-

ba ağır semâî", "murabba yürük semâî" adı verilmez. Sadece ağır semâî veya sadece yürük semâî adı bunların murabba şeklinde olduklarını gösterir. Bu iki form murabba değil nakış şeklinde olunca bu takdirde formların başında "nakış" kelimesi kullanılarak belirtilir. Yukarıdaki şemadan da anlaşılabilir gibi murabba beste ve semâilerde 1, 2 ve 4. mısralar terennümleriyle birlikte aynı nağmelerle bestelidir. 3. mısra ayrıca bestelenir ve burada genellikle başka makama geçki yapılır. Bu mısraın terennümü 1, 2 ve 4. mısraların terennümünün aynı olabileceği gibi ayrı da olabilir.

Nakış beste ve semâiler terennümleri iki mısradan bir geldiği için iki hânelidir:

I. hâne = 1. mısra + 2. mısra + terennüm = A+B+C= zemin hâne, serhâne

II. hâne = 3. mısra + 4. mısra + terennüm = D + B + C = miyan ve nakarat hâne, bend-i sâîf.

Nakışlarda I. hâneyi oluşturan 1 ve 2. mısralarla terennüm müstakil olarak bestelidir. 3. mısra ayrıca bestelidir ve genellikle geçkilidir. 4. mısra I. hânenin 2. mısra ile aynı, bazan da ayrıca besteli olabilir. Son terennüm ise yine I. hânenin terennümü ile aynıdır.

Şarkılarda beste, ağır ve yürük semâilerdeki anlamı ile terennüm olmadığı gibi durum biraz daha farklıdır. Bazı şarkılardaki "of, ah, aman, canım" vb. küçük terennümler bir mecburiyet değil güfteyi kuvvetlendirmek için kullanılan vasıtalarlardır. Şarkılarda da esas dört mısralı (murabba) olmaktadır. Böyle bir şarkıda 1, 2 ve 3. mısralar büyük formların aksine ayrı ayrı bestelidir. 4. mısra ise 2. mısraın bestesiyle aynıdır. Bu duruma göre yapı bakımından çoğunlukla aşağıdaki şema kullanılmıştır:

1. mısra = A = zemin
2. mısra = B = nakarat
3. mısra = C = miyan
4. mısra = B = nakarat.

Şarkılarda da 3. mısra, başka makama geçkinin yapıldığı yerdir. Bu bölümlerin her biri bir hâne olmakla beraber şarkılarda zemin hâne, nakarat hâne, miyan hâne tabirleri pek kullanılmamıştır. Bunun yerine ya sadece zemin, nakarat, miyan veya zemin mısraı, nakarat mısraı, miyan mısraı isimleri kullanılır. Kompozisyon bakımından mısra sayısına göre şekillenen ve muhammes, müseddes, müsebbba, müsemmen, muaşşer olarak çeşitli biçimlerde bestelenen pek çok şarkı

türü varsa da esas olan yine yukarıdaki murabba şeklidir.

Dinî Türk müzikisinin en büyük formu ve türünün tek eseri olan Kutbunnâyî Osman Dede Efendi'nin mi'râciyyesi, her biri tevşihlerle bezenmiş yedi hânedan (burada nevâ hânesi unutulmuştur) meydana gelmiştir. Bu eserin hânelerine "bahır" adı da verilir.

Gerek saz eserlerinde gerekse sözlü eserlerde büyük küçük bütün formlarda hâneleri meydana getiren ölçü (usul) sayısının aynı olması esastır. Bunun yanında bu sayı birbirinin katı kadar da olabilir. Az sayıdaki bazı eserlerde hâneler arası ölçü sayısı farklı ise de bunlardaki cümle kuruluşunun mükemmeliyeti bu farkı hissettirmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ezgi, *Türk Musikisi*, III, 19-20, 143, 158; V, 298-299; Karadeniz, *Türk Musikisi*, s. 159-160, 171-173; Özkan, *TMNU*, s. 80, 83, 86-89.

İSMAİL HAKKI ÖZKAN

HANEFÎ MEHMED EFENDİ

(ö. 1069/1658)

Osmanlı şeyhülislâmı.

Nahcivan'da doğdu. Bir süre burada tahsil gördükten sonra İstanbul'a gitti. İstanbul'da çeşitli hocalardan ders aldı; ardından mülâzim olarak 40 akçe ile öğretim hayatına başladı. 1034'te (1625) Tekirdağ'da (Rodosçuk) Rüstem Paşa Medresesi'ne hâriç elli derecesiyle tayin edildi. Ertesi yıl Osman Paşa Medresesi'ne, iki sene sonra da Kadirga Limanı'nda Mehmed Paşa Medresesi'ne, 1039'da (1630) İsmihan Sultan Medresesi'ne, 1041'de (1631) Sahn-ı Semân medreselerinden birine, bunun ardından da Edirne'de Beyazıt Medresesi'ne ve Selimiye Medresesi'ne müderris oldu.

1043 (1634) yılında kadılık mesleğine geçen Mehmed Efendi'ye Medine kadılığı verildi; 1048'de (1638) mâzûl oldu. Daha sonra Mısır (1051-1053) ve Edirne (1056-1057) kadılığı yaptı. 1058'de (1648) Anadolu kazaskerliğine getirildiyse de aynı yıl görevinden azledildi. 17 Ramazan 1061'de (3 Eylül 1651) şeyhülislâm, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, İstanbul kadısı tayinleriyle ilgili olarak padişah huzurunda sancak-ı şerif önünde yapılan toplantıda Sadrazam Siyavuş Paşa'nın desteğiyle şeyhülislâmlığa getirildi. Huzura kabul edilip meşihat hattını aldığı halde aynı gün Ebûsâid Mehmed Efendi taraftar-

larının ağır basması ile şeyhülislâmlıktan alınarak Rumeli kazaskerliğine nakledildi. Kendisinden meşihat hattı geri istenince evde olduğunu söyleyerek onu iade etmediği ve hâtıra olarak sakladığı belirtilir (Naîmâ, V, 123-124). Bir yıl sonra Ankara kazası kendisine arpalık olarak verildi.

Haneî Mehmed Efendi, 25 Ramazan 1066'da (17 Temmuz 1656) Hocaîade Mesud Efendi'den boşalan şeyhülislâmlık makamına getirildi. Ancak ihtiyarlığı ve bilhassa sağırık derecesinde kulağının ağır işitmesi sebebiyle dört buçuk ay kadar bu makamda kalabilirdi. 21 Kasım'da azledildi (a.g.e., VI, 247). Ardından arpalıkları Ankara'dan Dimetoka ve Dağardı kazalarına, Muharrem 1068'de de (Ekim 1657) Gümölcine ve Yenice kazalarına çevrildi.

XVII. yüzyıl ortalarında saltanat ve divan idaresinin ocak ağalarının ve Vâlide Kösem Sultan'ın nüfuzuna girdiği, ülemânın siyasete bulaştığı dönemde kazasker ve şeyhülislâm olarak görev yapan Haneî Mehmed Efendi Sultan İbrâhim'in hal'i ve öldürülmesi, Kösem Sultan'ın katli, IV. Mehmed'in cülûsu hadiselerine şahit olmuş ve bu konularla ilgili fetvalar vermiştir. Sultan İbrâhim'in hal'i sırasında, Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi ve Karaçelebizâde ile birlikte Vâlide Kösem Sultan'a durumun vehametini ve hal'in gerekli olduğunu sert bir üslûpla anlatmış, Vâlide Sultan'ın İbrâhim'in hal'inden sonra yedi yaşındaki bir çocuk olan Şehzade Mehmed'in saltanatının şer'an nasıl mümkün olacağını sorması üzerine de Haneî mezhebinde akılsız büyüğün saltanatının değil akıllı çocuğun saltanatının câiz olduğunu, sadrazamın vekil olarak iş yapabileceğini, bu konuda verilmiş fetvaların bulunduğunu belirterek şehzadenin tahta çıkmasını sağlamıştır. Daha sonra Vâlide Kösem Sultan'ın öldürülmesinin ardından ortalığın yatıştırılması için Hocaîade Mesud Efendi ile birlikte gayret göstermiştir.

Haneî Mehmed Efendi 3 Muharrem 1069'da (1 Ekim 1658) vefat ederek Eyüp'te Lala Mustafa Paşa Türbesi'nin arkasına gömüldü.

BİBLİYOGRAFYA :

Müneccimbaşı, *Sahâîfû'l-ahbâr*, III, 701; Naîmâ, *Târih*, IV, 9, 288; V, 123-124; VI, 247; Uşşâkîzâde, *Zeyl-i Şekâik* (nşr. H. J. Kissling), Wiesbaden 1965, s. 314-315; Şeyhî, *Vekâyîü'l-fuzalâ*, I, 264-265; *Devhatü'l-meşâyih*, s. 66-67; *İlmîyye Salnâmesi*, s. 471; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, s. 237, 257-258, 302; III/2, s. 475; Danişmend, *Kronoloji*², V, 127.

MEHMET İPŞİRLİ